

Г. В. Воронка,
аспірантка

УДК 007: 304: 001: 81

Комунікативні бар'єри у словникових виданнях

Мета пропонованої роботи – вивчення комунікативних бар'єрів, які є специфічними для словникових видань. Досліджуються вияви цих бар'єрів і можливі шляхи їх усунення, адже це важлива умова підвищення комунікативної ефективності словникового видання. Комунікативні бар'єри, характерні для кожного з розглянутих етапів користування такими виданнями, переважно особистісні, проте породження цих бар'єрів (та їх усунення) найчастіше залежить і від користувача, і від укладача, адже процес передавання інформації завжди інтерактивний. Розглянуто специфічний для сучасного інформаційного простору і нинішніх словникових видань комунікативний бар'єр – інформаційний шум, що виникає внаслідок надлишковості, слабкої структурованості чи неправильного кодування поданої у виданні інформації.

Ключові слова: соціальні комунікації, комунікативні бар'єри, інформаційний шум, словникові видання.

Вступ. Використання словників, на думку лексикографів, є набутою культурною технікою. І це припущення підтверджується під час елементарних довідкових ситуацій. Проте вже на рівні володіння цією технікою можемо говорити про певні перешкоди, що значно знижують ефективність взаємодії між словниковим виданням і його користувачем. Адже часто в читача бракує важливих для користування словником знань, іноді зауваження для користувачів словника укладено недостатньо ґрунтовно або сам словник містить проблематичну інформацію.

Такі перешкоди на шляху адекватного передавання інформації між комунікатором і реципієнтом називають комунікативними бар'єрами. Якщо ці бар'єри виникають, то інформація спотворюється або змінюється [1, с. 23]. Комунікативні бар'єри досліджуються переважно з точки зору соціальної психології. Приміром, дослідники в цій галузі розкрили змістовий аспект понять «психологічний бар'єр», «комунікативний бар'єр» (Г. Андреева, Т. Базаров, В. Галигін, Б. Паригін, Л. Шихіреєв, Є. Цуканова та ін.), виокремили й охарактеризували типи психологічних та комунікативних бар'єрів (Г. Гібш, М. Форверг), а також чинники їх виникнення (А. Аронсон, Є. Залюбовська, В. Столін, Г. Шепард тощо).

У будь-якій сфері людської діяльності – політиці, економіці, науково-інформаційній сфері – виникають свої специфічні бар'єри комунікації. Виявляються вони і в процесі користування словниковими виданнями. Проте це питання майже не досліджене. Словникові видання вивчають переважно мовознавці, і комунікативна ефективність цих видань детально не розглядається. Це і зумовило *актуальність* пропонованого дослідження, яка полягає в тому, що в цій науковій розвідці комунікативні

бар'єри вивчаються з точки зору теорії комунікації і розглядаються у контексті користування словниковими виданнями.

У дослідженні використано праці українських, російських та німецьких науковців. Теоретичною базою нашої роботи стали наукові розробки М. Шлефера та Ю. Караулова. З точки зору теорії комунікації розглянуто також інформаційний шум як специфічний для сучасного інформаційного простору комунікативний бар'єр. Інформаційному шуму як предмету наукових досліджень у галузі журналістики присвячено роботи Т. Лільо, С. Кушерець, у соціології це питання вивчали С. Бондаренко, П. Полосін, О. Шкурко. У контексті вивчення методів контент-аналізу інформаційний шум розглядав А. Федорчук. У нашому дослідженні вияви інформаційного шуму розглянуто саме з точки зору користування словниковими виданнями.

Метою дослідження є вивчення комунікативних бар'єрів, специфічних для словникових видань.

Поставлена мета передбачає виконання таких *завдань*:

- розглянути етапи комунікативної взаємодії користувача і словникового видання;
- визначити комунікативні бар'єри, характерні для кожного з цих етапів;
- дослідити вияви інформаційного шуму як специфічного комунікативного бар'єра.

Методи дослідження. У роботі з метою узагальнення теоретичних розробок та практичних здобутків вітчизняних і закордонних фахівців у галузі підготовки словникових видань, а також у сфері соціальних комунікацій та інформаційних технологій застосовано такі наукові методи, як теоретичний аналіз, синтез, дедукція, індукція, абстрагування.

Результати й обговорення. У теорії соціальних комунікацій доцільно розглядати комуні-

кативні бар'єри в контексті середовища (зовнішні умови) комунікації, технічних засобів і з урахуванням особливостей людини як головної дійової особи будь-якого комунікативного акту [2, с. 23]. Розглянемо вияви комунікативних бар'єрів у лексикографічній практиці, беручи за основу запропоновані М. Шлефером етапи користування словниковими виданнями:

1. Формулювання пошукового запиту.
2. Вибір словника.
3. Відшукання словника.
4. Пошук статей, де можна знайти інформацію.
5. Виокремлення інформації, що відповідає запитові.

7. Перевірка, чи може результат бути прийнятний як відповідь [3, с. 123].

Формулювання пошукового запиту потребує певного чуття мови, на основі якого переважно і може бути визначений цей запит. З іншого боку, його формулювання зумовлюється тим, що користувач готовий за допомогою словника перевірити чи розширити свої індивідуальні знання мови. Для вибору словника, на який розрахований пошуковий запит, користувач має як мінімум знати типи словників і бути спроможним спрямувати свій запит на конкретне видання. У багатьох випадках доцільно звертатися до різних словників, навіть таких, що належать до одного типу. Різні міркування з приводу виокремлення предметних галузей, різні акценти інформаційного вибору і ширші чи абстрактніші способи опрацювання інформації зумовлюють значні відмінності в якості інформації. Зазвичай з точки зору користувача одна стаття може бути зрозумілішою і легшою для запам'ятовування, ніж інші [4].

Отже, на етапах формулювання пошукового запиту і вибору відповідного словника актуальними є особистісні бар'єри, що не дають змогу ефективно використати представлену у словникових виданнях інформацію. Необхідною умовою для подолання цього бар'єра є підвищення словникової культури, тобто розвиток техніки користування довідковими виданнями у закладах освіти.

Доступ до потрібного словника може бути проблематичним, якщо це видання належить до старих чи спеціальних. В останні роки пропонується дедалі більша кількість версій словників на CD ROM або у World Wide Web. Під час пошуку в малознайомому для користувача сегменті словникового ландшафту варто звертатися до словникової бібліографії. На цьому етапі роботи зі словником актуалізуються технічні комунікативні бар'єри, адже попри те, що дедалі більше словників існують як у друкованому, так і в електронному вигляді, доступ до них не завжди можливий через відсутність чи недостатність технічних засобів (для електронних версій) та невеликий наклад (для друкованих видань).

Пошук інформації у словнику відбувається переважно за принципом телефонного довідника, тобто всередині за алфавітом чи систематично ідентифікується шукане слово. Але позірна простота пошукового принципу може перетворитися на проблему, коли користувач, наприклад, не обізнаний з алфавітно-орфографічною нормою використовуваної праці. Приміром, *умляути* у німецьких словниках часто можуть розглядатися як відповідні неумляутовані голосні або писатися з *ae, oe, ue* [3, с. 126]. Для українських словників проблемою є фіксація фонетичних варіантів слова (*впасті – упасті, вчити – учити*).

Виокремлення важливої для користувача інформації реалізується через проблему продукування мови й інтерпретації тексту шляхом критичного порівняння мовних значень, взятих зі словника, з прикладами вживання, що розкривають різні тлумачення [3, с. 126]. Для цього етапу характерними є особистісні бар'єри, коли компетенція користувача є недостатньою для критичного порівняння, а також коли укладачі словникового видання недостатньо глибоко розкривають значення поданого слова прикладами вживання.

Перевірка пропонованої інформації можлива тоді, коли передумови використання слів для продукування мови зрозуміло описані чи можливості пояснення чітко обмежуються синтаксичними конструкціями та колокативними сполученнями щодо описового контексту. Але часто доводиться бачити словники, де ця інформація подається нечітко, тож користувач має сам встановлювати мету, яку ставили перед собою укладачі. Там, де словникова інформація слугує для побудови тез чи доказів, словник має підлягати ретельній джерельній перевірці з приводу її походження та мети доведення. Для цього існує можливість перевірки інформації шляхом порівняння різних словників [5]. На цьому етапі комунікативні бар'єри виникають переважно з вини укладачів, які нечітко визначають свою читацьку аудиторію чи комунікативну мету.

Отже, на всіх етапах роботи зі словником можуть виникати комунікативні бар'єри. Переважно це бар'єри психологічні, особистісні, такі, що залежать від людини як головної дійової особи будь-якого комунікативного акту. Проте породження цих бар'єрів (та їх усунення) найчастіше залежить і від користувача, і від укладача, адже процес передавання інформації завжди інтерактивний. Саме інтерактивність системи комунікації породжує виникнення комунікативних бар'єрів, тому розглянемо її детальніше.

Зв'язок будь-якої системи зі своїм зовнішнім середовищем реалізується через наявність протиріччя, яке розглядав фахівець з кібернетики Г. Бейтсон. Він стверджував, що в системах

існує не одинарний, а подвійний зв'язок (double bind). Цей зв'язок виникає в живих і соціальних системах, коли посилаються сигнали різного логічного типу. Будь-яке слово чи дія мають два значення: буквальне і метафоричне. Метафора в інтерпретації Г. Бейтсона – це не літературна форма, а логічний тип комунікації між людьми, тваринами і соціальними системами. За Г. Бейтсоном, у будь-якій системі передавання інформації виникають передавальний і командний аспекти [6, с. 179–181].

Передавальний аспект повідомлення – це його зміст. Командний аспект – інформація про інформацію, тобто певна інструкція, втілена у формі повідомлення. Ця інструкція стосується взаємин комунікаторів і накладає взаємні зобов'язання на їхню поведінку [7, с. 26]. Тобто «у кожній комунікації є аспекти, що стосуються змісту і взаємин, при цьому останній класифікує перший, а отже, є метакомунікацією» [8, с. 50]. Метакомунікація у словниковому виданні виявляється у вигляді метамови, так званої ідеальної логічної мови, за допомогою якої будь-яке видання цього виду пояснює певні явища навколишнього світу, а багато словникових видань за допомогою мови пояснюють саму мову [9]. Якість такої пояснювальної мови (метамови) є важливим показником якості видання загалом, адже саме метамова сприяє кращому розумінню користувачем пропонованої інформації чи, навпаки, створює бар'єри для розуміння.

Вищенаведені міркування слід доповнити кількома заувагами щодо користування електронними версіями словників. Електронні словники для машинного читання забезпечують високий рівень систематичного пошуку, що є безумовною перевагою під час користування. Проте помилки і можливість у друкованому словнику несистематичність не можна подолати лише переходом до електронної форми. Для цього потрібне додаткове редакторське опрацювання [5].

Стосовно електронних версій словників особливо актуальною стає проблема інформаційного шуму. Це явище можемо розглядати як специфічний комунікативний бар'єр, характерний для сучасного етапу розвитку інформаційного поля.

У сфері інформатики інформаційним шумом називається неможливість пошуку необхідних даних. Чим більші обсяги зібраної інформації, тим складніші засоби пошуку інформації необхідні. Повнота її видачі часто супроводжується «фальшивим документом» [2, с. 23]. С. Брайчевський та Д. Ланде, характеризуючи глобальні мережеві бази даних, наголошують на значному зростанні обсягів інформації, що призводить до низки проблем, одна з яких – непропорційне зростання рівня інформаційного шуму [10, с. 21]. Як вважає А. Федорчук, однією з головних особливостей сьогодення є постійне зростання темпів виробництва інформації. Цей процес дослідник вважає об'єк-

тивним і загалом позитивним. Однак ситуація нині є парадоксальною, адже прогрес у галузі виробництва інформації призводить до зниження загального рівня інформованості. Серед причин А. Федорчук називає зростання інформаційного шуму через слабку структурованість та багаторазове дублювання інформації [11].

Ці тенденції є актуальними в полі комунікації. Виявляються вони і в процесі користування словниковими виданнями. Приміром, слабка чи неправильна структурованість унеможлиблює доступ до інформації словника, адже це специфічний вид літератури з архівною композицією, призначений для вибіркового сприйняття. Порушення укладачами алфавітного чи будь-якого іншого обраного принципу подання слів у реєстрі позбавляє сенсу навіть найповніший за інформаційним наповненням словник. Так само і незнання користувачами принципів побудови словника чи слабка володіння технікою користування виданнями цього виду робить подану інформацію недоступною чи неефективною. Адже з позиції соціальної комунікації будь-яка закодована інформація без знання коду перетворюється на шум [2, с. 23].

Переведення словників в електронну форму дає змогу покращити доступ до певних словникових даних. Завдяки підключенню різних словників перед користувачами розкриваються нові переваги. Проте якість і зручність у їх користуванні істотно залежать від того, наскільки широкою є структура метаплощин, наприклад, призначених для зв'язку різних елементів реєстрових слів і статейних структур [3, с. 127].

Дублювання інформації у словникових виданнях є неминучим і загалом позитивним явищем. Адже умовою для найбільш економічного способу видання зібрання мовних знань є саме оцінка попередніх словників. Проте іноді така традиція списування призводить до того, що в нових словниках з'являється некритично передана помилкова інформація. Найбільш показово схему дії традиції списування можна пояснити на прикладі так званих «слів-привидів», що одного разу потрапили до словника, а потім передавалися через багато поколінь словників, створюючи інформаційний шум і знижуючи комунікативну ефективність видання [3, с. 75].

Висновки. У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, що комунікативні бар'єри виявляються в процесі користування словниками, призводячи до зниження комунікативної ефективності цих видань. З точки зору теорії комунікації доцільно розглядати комунікативні бар'єри в контексті середовища (зовнішні умови) комунікації, технічних засобів і з урахуванням особливостей людини як головної дійової особи будь-якого комунікативного акту. У пропонованому дослідженні ми виконали такі завдання:

- розглянули етапи комунікативної взаємодії користувача і словникового видання;
- визначили комунікативні бар'єри, характерні для кожного з цих етапів;
- дослідили вияви інформаційного шуму як специфічного комунікативного бар'єра.

Комунікативні бар'єри, характерні для кожного з етапів користування словниковими виданнями, переважно особистісні, такі, що залежать від людини як головної дійової особи будь-якого комунікативного акту. Проте відповідальність за породження цих бар'єрів (та їх усунення) перекладається з користувача на укладача певного видання залежно від етапу користування.

Специфічним для сучасного інформаційного простору, а отже, і для нинішніх словникових видань комунікативним бар'єром є інформаційний шум, що виникає внаслідок надлишковості, слабкої структурованості чи неправильного кодування поданої інформації. Також поширеним недоліком словникових видань є дублювання інформації видань-попередників без критичної перевірки й уточнення, що призводить до передавання і поширення спотворених даних, а отже, і до зниження комунікативної ефективності видання.

Порушена у дослідженні проблема комунікативних бар'єрів, безперечно, потребує подальшого вивчення на прикладах конкретних словникових видань, адже перешкоди на шляху ефективної комунікації можуть набувати різноманітних форм, залежно від специфіки певного словника. Також потрібно напрацювати оптимальні методи усунення розглянутих комунікативних бар'єрів.

1. *Грабар Н. Г.* ON-LINE спілкування: психологічний аспект / Н. Г. Грабар, М. О. Мазоренко // Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації : матер. II Всеукр. наук.-практ.

конф., 12–14 лют. 2010 р., Сімферополь-Ялта. – Сімферополь : ВіТроПринт, 2010. – С. 31–32.

2. *Грабар Н. І.* Інформаційний шум в процесі комунікації / Н. Грабар // Світ соціальних комунікацій : наук. журн. / [за ред. О. М. Холода]. – К. : КиМУ ; ДонНУ, 2012. – Т. 7. – С. 22–24.

3. *Schlaefer M.* Lexikologie und Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher / Michael Schlaefer. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2002. – 200 s.

4. *Kühn P.* Der Duden reicht mir / P. Kühn, U. Püschel // Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie II. – Hildesheim ; New York : Hrsg. von Herbert Ernst Wiegand, 1982. – S. 121–152.

5. *Schlaefer M.* Deutschsprachiger Wörterbücher. Projekte an Akademien, Universitäten, Instituten / M. Schlaefer. – Göttingen : Deutschen Wörterbuchs von Jacob und Wilhelm Grimm, 1996. – 105 s.

6. *Ruesch J.* Communication: The Social Matrix of Psychiatry / J. Ruesch., G. Bateson. – New York : W.W Norton & Company, Inc., 1951. – P. 179–181.

7. *Грицай С. В.* Характеристичні ознаки медіапростору як динамічної соціально-комунікативної системи / С. Грицай // Світ соціальних комунікацій : наук. журн. / [за ред. О. М. Холода]. – К. : КиМУ ; ДонНУ, 2012. – Т. 7. – С. 25–28.

8. *Вацлавик П.* Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Д. Бивин, Д. Джексон ; пер. с англ. А. Суворовой. – М. : Апрель-Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2000. – 320 с.

9. *Караулов Ю. Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1981. – 363 с.

10. *Брайчевский С. М.* Современные информационные потоки: актуальная проблематика / С. М. Брайчевский, Д. В. Ландэ // Научно-техническая информация. – 2005. – № 11. – С. 21–33.

11. *Федорчук А. Г.* Контент-мониторинг информационных потоков [Электронный ресурс] // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – К., 2005. – Вып. 3. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2005/05fagmip.html>.

Подано до редакції 15. 05. 2014 р.

Voronka Hanna. Communication barriers in dictionary editions.

The purpose of the proposed work is the study of communication barriers that are specific to the dictionary editions. We study the expressions of these barriers and possible ways of their overcoming, because this is an important condition for enhancing of communicative efficiency of dictionary editions. Being specific to each of the stages of use of dictionary editions the communication barriers are mostly personal, but the nature of these barriers (and their overcoming) depend often on both the user and the compiler, because the process of information transferring is always interactive. Such a communicative barrier as information noise which is specific to the modern information space and current dictionary editions is also considered. It appears due to redundancy, poor structuring or incorrect coding of the represented information in the edition.

Keywords: social communication, communication barriers, information noise, dictionary editions.

Воронка А. В. Коммуникативные барьеры в справочных изданиях.

Цель данной работы – изучение коммуникативных барьеров, специфических для словарных изданий. Исследуются проявления этих барьеров и возможные пути их устранения, ведь это является важным условием повышения коммуникативной эффективности справочного издания. Коммуникативные барьеры, характерные для каждого из рассмотренных этапов пользования такими изданиями, преимущественно личностные, однако порождение этих барьеров (и их устранение) зависит и от пользователя, и от составителя, ведь процесс передачи информации всегда интерактивен. Рассмотрен специфический для современного информационного пространства и нынешних словарных изданий коммуникативный барьер – информационный шум, возникающий в результате избыточности, слабой структурированности или неправильного кодирования представленной в издании информации.

Ключевые слова: социальные коммуникации, коммуникативные барьеры, информационный шум, справочные издания.